

**UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL TEOLOGIE**

Rezumatul lucrării de doctorat:

***ETHOSUL EUHARISTIC ȘI EVLAVIA CREȘTINULUI
ÎN SOCIETATEA SECULARIZATĂ***

Conducător de doctorat

Arhiepiscop prof. univ. habil. dr. IRINEU POP

Autor

Pr. Nicolae Ioan Aloman

ALBA IULIA
2020

Cuprinsul rezumatului lucrării

Cuvintele cheie ale lucrării	3
Introducere generală în tema lucrării.....	3
Încadrarea lucrării într-un domeniu tematic.....	4
Scopul și obiectivele generale ale lucrării.....	6
Stadiul cercetării.....	7
Metodologia de cercetare	12
Limitele cercetării.....	13
Prezentarea succintă a capitolelor lucrării.....	14
Prezentarea cuprinsului lucrării (în extenso).....	20
Bibliografie selectivă.....	23

Cuvintele cheie ale lucrării

Euharistie, evlavie, Sfânta Liturghie, secularizare, societate, eclesiologie, îndumnezeire, ethos, morală, virtute, jertfă, Biserică, epoca primară

Introducere generală în tema lucrării

În periplul său pământesc, omul este într-o permanentă căutare. Își pune nenumărate întrebări, la care încearcă apoi să găsească și cele mai pertinente răspunsuri. Altfel spus, în elucidarea nedumeririlor sale caută cele mai solide argumente. Acest fapt este valabil pentru fiecare om, indiferent în ce domeniu activează și în ce mediu social trăiește, întrucât orice persoană are propriile frământări lăuntrice, născute din aceste întrebări la care își caută singur lămurirea.

Tratarea temei pe care am ales-o dorește să aducă în actualitate importanța Sfintei Euharistii în evlavia creștinului contemporan. Cunoașterea lui Dumnezeu nu trebuie să rămână doar la stadiul teoriei. Avem datoria de a-L trăi, de a-L experimenta pe Dumnezeu în viața noastră, iar în acest sens vedem importanța Moralei creștine. De asemenea, Îl vedem pe Dumnezeu-Fiul prezent în fiecare moment al Sfintei Liturghii, și în sensul acesta ne ajută Teologia Liturgică. Toate disciplinele teologice sunt într-o perfectă armonie și interdependență. Titlul lucrării este lămuritor în sensul acesta: *Ethosul Euharistic și evlavia creștinului în societatea secularizată*. Astfel, am ales să evidențiez importanța Euharistiei în viața morală a creștinului, întrucât, fără îndoială, Sfânta Liturghie este centrul vieții spirituale în Ortodoxie. Totodată, am amintit și exagerările care au apărut, în decursul timpului, în privința Tainei Sfintei Euharistii. Viața morală a fiecărui creștin trebuie să păstreze acel echilibru care caracterizează adevărata trăire la care suntem chemați de către Hristos.

Conștientizez faptul că nimeni nu poate fi exhaustiv în tratarea unei teme anume, și acest lucru încă din vremea Înțeleptului Solomon: „Și peste toate acestea, fiul meu, să fii cu luare aminte: scrisul de cărți este fără sfârșit [...]” (Eccl. 12, 12). Întotdeauna, informațiile se actualizează, apar

comentarii și replici la ce s-a scris, apoi așa-numita „replică la replică” și, astfel, subiectul devine inepuizabil. Cu toate acestea, am nădejdea că am reușit să elaborez o lucrare unitară, ce reflectă dreapta învățătură în privința acestui subiect. De asemenea, amintesc abordarea în premieră a unor aspecte și, chiar dacă există în contextul acesta păreri dispersate, contradictorii uneori, inițiativa de a le reuni, prezentând și o opinie personală, consider că este salutară. Așadar, fără a avea pretenția de exhaustivitate în ceea ce privește stadiul cercetării, socotesc că lucrarea va fi utilă celor care doresc să înțeleagă rolul și importanța Sfintei Euharistii în viața creștinilor, dar și riscurile unei evlavii exagerate în această privință.

Încadrarea lucrării într-un domeniu tematic

Lucrarea de față, *Ethosul Euharistic și evlavia creștinului în societatea secularizată*, a fost elaborată în cadrul Școlii Doctorale de Teologie din cadrul „Universității 1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, sub coordonarea și îndrumarea Părintelui Arhiepiscop prof. univ. dr. habil. Irineu Pop, specializat în Teologie Morală ortodoxă, Etică socială și Bioetică creștină. Întrucât lucrarea își propune o viziune asupra Sfintei Euharistii și a evlaviei creștinului din societatea contemporană, secularizată, este necesară o abordare pluridisciplinară. În acest sens, în primul rând am intenționat să imprim lucrării un suflu moral. Pe lângă abordarea morală, lucrarea conține și numeroase referiri liturgice, dar și biblice, patristice și misionare.

Lucrarea se poate plia și pe alte ramuri ale teologiei sistematice, practice și chiar istorice (Drept canonic, Patrologie, Istorie Bisericească Universală), conținând un subcapitol care dezbate importanța Euharistiei în diferite colecții, legislații și scrieri patristice și chiar literare. Problemele de actualitate cu care se confruntă Biserica fac trecerea în lucrare de la partea morală la cea misionară și apologetică. Cu toate acestea, fundamentul lucrării este moral, iar celelalte abordări au menirea de apăra și de a păstra vie în conștiința tuturor adevărata tradiție liturgică și adevărul revelațional existent în mărturiile biblice, canonice și patristice privind Sfânta

Împărtășanie în Biserică, de la începuturile creștinismului și până în zilele noastre, cu accentul pe evlavia creștinului contemporan.

Teologul Christos Yannaras dezvoltă conceptul de *morală liturgică*, fapt care denotă o interdependență între aceste ramuri ale teologiei. Taina Sfintei Euharistii, ca unitate de viață a persoanelor în comuniunea lui Hristos, restabilește în fiecare om chipul moralei (al ethosului) lui Dumnezeu, adică deplinătatea comuniunii Sfintei Treimi, revelând, totodată, și „caracterul teologic al perfecțiunii morale a omului”. Această manifestare a moralei treimice, pe care teologul mai sus menționat o numește imagine a moralei, a ethosului lui Dumnezeu în ființa omenească, întemeiază *morală liturgică* a Bisericii. Sfântul Evanghelist Ioan vorbește despre fiii lui Dumnezeu cei împrăștiați, risipiți (cf. In. 11, 52), iar aducerea împreună a acestora îi revine tocmai moralei liturgice.

Același teolog prezintă și dimensiunea cosmologică a moralei liturgice, explicând acest concept nu doar prin prisma unității poporului și a răspunsului euharistic la chemarea lui Dumnezeu, ci și pentru că ea recapitulează rațiunea, logosul lumii în această relație euharistică a creației cu Făcătorul ei”. Acesta este și motivul pentru care etica creștină este total diferită față de orice altă etică (filosofică, socială, politică), având meritul de a nu separa morala de viața omenească. În sensul acesta, expresia de *liturghie cosmică* poate fi mult mai ușor înțeleasă: răspunsul afirmativ al omului la „înălțarea” naturii sale de către Hristos.

În prezenta teză am cercetat implicațiile Euharistiei în viața morală a creștinului pe baza unor texte biblice și patristice, dar și a scrierilor unor teologi contemporani, utilizând, pe lângă lucrările consacrate, și lucrări recente, de un real folos fiindu-mi și discuțiile duhovnicești cu bunii credincioși, care simt cu adevărat prezența lui Hristos în Sfânta Euharistie și în viețile lor.

În ceea ce privește argumentele (atuurile) personale pentru abordarea temei propuse, voi face trimitere la absolvirea Facultății de Teologie, la momentul susținerii lucrării de licență, când afirmam că încercările de a pătrunde tainele lumii au început odată cu primele amintiri, încă din vremea copilăriei. Fiind fiu de preot și, implicit, foarte apropiat al Bisericii,

întotdeauna am fost impresionat de cultul divin și de implicațiile sale morale în viața cotidiană. În fiecare duminică, participând la Sfânta Liturghie în Sfântul Altar, eram atent la fiecare mișcare și gest liturgic al preotului, învățând foarte repede rânduiala și lucrarea acestuia la sfințele slujbe. Realizăm că viața de zi cu zi gravitează în jurul cultului divin, care conferea coordonatele clare ale unei trăiri morale autentice. Crescând, am început să înțeleg mai multe lucruri legate de Sfânta Liturghie și de faptul că în centrul ei stă Euharistia – darul suprem: Hristos Însuși ni se dăruiește sub chipul pâinii și al vinului, adus în dar de către credincioși. Prin urmare, am constatat că jertfa lui Hristos este cel mai însemnat dar pe care îl poate primi omul.

Scopul și obiectivele generale ale lucrării

În contextul unei societăți secularizate, în care Biserica este atacată din ce în ce mai mult, lucrarea de față are drept principal scop prezentarea importanței Sfintei Euharistii în viața morală a creștinului. În același timp, vorbind despre evlavia autentică și despre comportamentul firesc pe care trebuie să-l manifeste orice om, lucrarea arată cum anume trebuie să se raporteze credinciosul la cea mai însemnată Taină a Bisericii.

Urmând un fir cronologic, primul obiectiv al tezei de față constă în realizarea unor comparații între atitudinea primilor creștini și a creștinilor actuali în privința Euharistiei. Evoluția Sfintei Liturghii și a modului împărtășirii constituie o radiografie complexă în care elementul esențial rămâne același, în vreme ce mijloacele auxiliare, adiacente, se schimbă adesea, în funcție de factorii sociali sau culturali ai vremurilor. Tot printre obiectivele lucrării se numără prezentarea sistematică a învățăturii despre Dumnezeuasca Euharistie în cadrul celorlalte Biserici creștine, amintind de contextul secular european și de impactul acestuia în viața morală a creștinului.

Un alt obiectiv pe care l-am urmărit în elaborarea lucrării de față a fost semnalarea exagerărilor care au apărut de-a lungul timpului în privința împărtășirii. Fie că vorbim de neștiință, ignoranță, răutate sau evlavie greșit înțeleasă, ethosul euharistic a fost interpretat în mod diferit de către creștini. Prin urmare, lucrarea urmărește crearea unor cadre menite să-i

conducă pe creștini la o înțelegere corectă a Tainei și a administrării acesteia. Același obiectiv urmărește înțelegerea evlaviei celei adevărate și combaterea falsei evlavii sau evlaviei păguboase, care denaturează înțelesul Euharistiei în viața creștinului. Astfel, prezenta teză stabilește anumite norme în vederea primirii Sfintei Euharistii, văzută de unii drept nevoie duhovnicească, de alții obicei, iar de alții simplă alegere personală. Așadar, se poate înțelege că este necesară o pregătire permanentă și continuă pentru împărtășirea cu Preacuratele lui Hristos Taine.

De asemenea, printre obiectivele acestei lucrări se poate aminti conștientizarea cititorului de faptul că Sfânta Liturghie este centrul vieții spirituale în Ortodoxie. În sensul acesta, lucrarea evidențiază faptul că viața morală a fiecărui creștin trebuie să păstreze acel echilibru care caracterizează adevărata trăire la care suntem chemați de către Hristos. În urcușul nostru duhovnicesc, Sfânta Liturghie este, practic, taina nemuririi.

Scopul și obiectivele unei lucrări nu pot fi epuizate în atingerea unor concepte specifice mediului academic, ci își propun crearea unor legături între disciplinele teologice sau chiar între modurile disparate și fragmentate de înțelegere a unor concepte teologice. Cu toate acestea, orice autor poate aborda o chestiune a propriului domeniu de interes dintr-o anumită perspectivă, lăsându-și amprenta, în urma cercetării, în felul său. De aceea, nu emit pretenția de exhaustivitate în privința temei ce gravitează în jurul ethosului euharistic. Totuși, în final, pot fi desprinse câteva concluzii generale care să reflecte opinia personală și modul în care este privită și abordată cea mai însemnată Taină a creștinismului, precum și roadele ei în viața creștinului.

Stadiul cercetării

Lucrările referitoare la Sfânta Liturghie, respectiv la Taina Sfintei Euharistii, sunt numeroase atât în țara noastră, cât și în întreaga lume creștină. Sfânta Liturghie fiind centrul cultului creștin, este normal ca fiecare liturgist să își îndrepte atenția în special asupra ei.

Pe lângă preocupările dogmatice ale părintelui profesor Dumitru Stăniloae (opera arhicunoscută – *Teologia Dogmatică Ortodoxă* în 3

volume, reeditată în mai multe rânduri, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, editată la Craiova, în cadrul Editurii Mitropoliei Olteniei în 1987, și reeditată în cadrul colecției *Opere complete*, vol. 5, București, Editura Basilica, 2013, *Iisus Hristos sau restaurarea Omului*, Craiova, Editura Omniscop, 1993 și în *Opere complete*, vol. 4, București, Editura Basilica, 2013, etc.), în bogata sa operă întâlnim și lucrări relevante pentru studiul biblic (*Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos*, Sibiu, Editura Centrului Mitropolitan, 1991 și în *Opere complete*, vol. 7, București, Editura Basilica, 2016), studiul patristic (*Viața și învățătura Sfântului Grigoria Palama*, București, Editura Scripta, 1993), studiul asceticii și misticii (*Ascetica și Mistica Ortodoxă*, Alba Iulia, Editura Deisis, 1993), dar și studiul liturgic și moral. Așadar, cu privire la modul prezenței lui Hristos în Dumnezeiasca Liturghie, rămâne emblematică lucrarea *Spiritualitate și comuniune în Liturghia Ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2004. Elemente liturgice inedite întâlnim și în lucrarea *Iisus Hristos lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, București, Editura Anastasia, 1993 și în *Opere complete*, vol. 6, București, Editura Basilica, 2013.

Printre numeroasele studii și articole din toate revistele teologice din țară, întâlnim unele extrem de importante pentru proiectul nostru, aparținând tot părintelui Stăniloae: „Dumnezeiasca Euharistie în cele trei confesiuni”, publicat în revista *Ortodoxia*, an. V, 1953, nr. 1, p.46-115; „Legătura dintre Euharistie și iubirea creștină”, în *Studii Teologice*, an XVII, 1965, nr. 1-2, p.3-32; „Liturghia, urcuș spre Dumnezeu și poartă a cerului”, în *Mitropolia Banatului*, an XXXI, 1981, nr. 1-3, p.41-56; „Modurile prezenței Lui Hristos în cultul Bisericii”, în *Mitropolia Banatului*, an. XXXII, 1982, nr. 7-9, p.429-456, „Jertfa lui Hristos și spiritualizarea noastră prin împărtășirea de ea în Sfânta Liturghie”, în *Ortodoxia*, an XXXV, 1983, nr. 1, p.104-118; Din toate aceste studii reiese concepția părintelui Stăniloae cu privire la prezența lui Hristos în cadrul Sfintei Liturghii și modul în care creștinul se împărtășește cu Hristos, trăindu-L în viața sa și fiind, astfel, condus spre Împărăția veșnică a lui Dumnezeu.

Un alt autor emblematic la acest capitol este Sfântul Nicolae Cabasila cu lucrarea *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*. Părintele profesor Ene Braniște, într-un amplu comentariu la opera mai sus menționată, prezintă în detaliu fiecare element și simbol al Sfintei Liturghii. Aceste lucrări au fost reeditate, într-un singur volum, în anul 2011, la Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă. Părintele Petre Vintilescu s-a remarcat în această temă cu lucrarea *Liturghierul explicat*, apărută în mai multe ediții (ultima la Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1998). Episcopul Nicolae Popoviciu are, de asemenea, o viziune vastă asupra punctului central al Liturghiei, în volumul *Epicleza euharistică*, tipărit la Editura Nemira, în anul 2003. Extrem de utile în demersul meu mi-au fost lucrările traduse în limba română ale teologului Karl Christian Felmy, apărute la Sibiu la Editura Deisis. O altă lucrare de referință rămâne *Deasa împărtășire cu preacuratele lui Hristos Taine* a Sfântului Nicodim Aghioritul și Neofit Kavsohalivitul, reeditată la Alba Iulia, la Editura Reîntregirea, în anul 2016. În același sens, demnă de remarcat este antologia părintelui diacon Ioan I. Ică jr., *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine. Dosarul unei controversse. Mărturiile Tradiției*, apărută la Editura Deisis din Sibiu, în anul 2006. Părintele Alexander Schmemmann, în lucrarea *Euharistia*, reeditată la Editura Sophia în anul 2012, dezvoltă importanța Tainei Tainelor și rolul ei esențial în viața creștinului. De asemenea, numeroase studii pe această temă se regăsesc în revistele teologice, dar și în cele două volume editate cu prilejul celei de-a XIII-a ediții a Simpozionului Internațional *Euharistie și Martiriu*, desfășurat la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia în anul 2014. Tot în contextul anului 2014 – An omagial al Sfintei Euharistii, a apărut la editura Basilica a Patriarhiei Române lucrarea intitulată *Spovedania și Euharistia – izvoare ale vieții veșnice*, în două volume. Pentru tema de față, volumul al doilea – *Sfânta Euharistie – arvuna vieții veșnice* a fost de un real folos. Acesta însumează cele mai relevante studii și articole referitoare la Taina Sfintei Euharistii. De asemenea, informații prețioase pentru prezenta teză am găsit în cele două lucrări editate la Iași, la Editura Doxologia, cu prilejul aceleiași an omagial al Sfintei Euharistii (2014):

Cătălin Vatamanu (coord.) *Spovedanie și Euharistie* și Gheorghe Petraru; Liviu Petcu, *Dimensiunea penitențială și euharistică a vieții creștine*.

De asemenea, informații prețioase am regăsit și în teza de doctorat a părintelui Florin Botezan, *Sfânta Liturghie – cateheza desăvârșită*, reeditată la Alba Iulia în anul 2016. Autorul, în 423 de pagini, face o radiografie a Sfintei Liturghii, centrul cultului ortodox, punând în același timp pe tapet și probleme cu care se confruntă cultul astăzi în raport cu ceea ce era în primele veacuri creștine. Cartea este structurată în patru mari capitole, în fiecare din ele analizându-se gradual evoluția Sfintei Liturghii din perspectiva raportului cult-cateheză.

Lucrarea teologului Georgios Mantzaridis, *Morala creștină*, constituie puntea de legătură între liturgică și morală. Autorul detaliază legătura, raportul omului cu Dumnezeu. Mai întâi analizează prezența binelui și a răului în lume, posibilitatea cunoașterii și a înfăptuirii binelui de către om, precum și modalitățile combaterii răului. Georgios Mantzaridis analizează, de asemenea, și consecințele duhovnicești care decurg din participarea omului la cultul dumnezeiesc, dar și încadrarea și rămânerea omului în Biserică. De asemenea, extrem de însemnată pentru proiectul meu este lucrarea Înaltpreasfințitului Părinte Irineu, Arhiepiscop al Alba Iuliei, *Chipul lui Hristos în viața morală a creștinului*, editată la Cluj-Napoca, la Editura Renașterea, în anul 2001. Într-un capitol special, Înaltpreasfințitul tratează în detaliu anumite aspecte legate de împărtășirea credincioșilor, precum și despre prefacerea omului după chipul Mântuitorului Hristos. Comuniunea euharistică, fiind într-o perfectă asemănare cu Logosul făcut om, efectuează în persoana pregătită după cuviință asemănarea omului cu Dumnezeu, care merge dincolo de calitățile sale naturale și îl îndumnezeiește.

În privința părții legate de secularizare, pe lângă articolele din cele două volume ale simpoziunilor internaționale organizate la Alba Iulia în anii 2003 și 2005, *Biserica în era globalizării și Omul de cultură în fața descreștinării*, importante informații regăsim în lucrarea Mitropolitului Hieotheos Vlachos – *Secularismul, un cal troian în Biserică*, apărută la Egumenița în anul 2004. Secularismul în Biserică se raportează direct la

pierderea adevăratului obiectiv al Bisericii. O Biserică ce nu este însuflețită de duhul comuniunii și al iubirii, adică o Biserică distantă, ce nu îl tămăduiește pe om, ci este preocupată de rezolvarea alte probleme, este o Biserică secularizată. În acest sens, mă refer la secularismul în Biserică. Se poate vorbi de o Biserică secularizată în momentul în care cei mai mulți o consideră strict o simplă organizație religioasă. O instituție de genul acesta, prin superficialitatea sa, nu îl împlinește pe credincios întru totul, rezumându-se la simple ceremonii sau „servicii religioase”, marginalizând și punând într-un con de umbră adevărata bogăție și frumusețe a Bisericii lui Hristos.

În privința surselor în limbă străină, ca noutate editorială, foarte utilă lucrării mele, este opera lui Agostino Porreca, *L' eucaristia «cuore» della Chiesa - Per un modello eucaristico di Chiesa a partire dal Concilio Vaticano II*, Aloisiana, Il Pozzo di Giacobbe, 2016. De asemenea, lucrarea lui Robin Kirkpatrick, „Massacre, Miserere and Martyrdom”, publicată în 2015, m-a inspirat în privința caracterului de jertfă al Sfintei Euharistii. Capitolul 2 al părții a II-a („Sur la divine Eucharistie”) din lucrarea *L'Ancien Charalampos, Éditions l'Age d'Homme*, publicată la Lausanne în 2012 de către Joseph de Dionysiou mi-a fost utilă în demersul meu. Totodată, îl amintesc și pe Andrew McGowan, cu lucrarea *Rethinking Eucharistic Origins*, în „Pacifica”, nr. 23, 2010 și pe Giles Dimock, cu *The Eucharist: Sacrament and Sacrifice*, Knights of Columbus Supreme Council, 2009.

Alte lucrări pe care le-am folosit au fost editate la Egumenița în 2019 (Mihail Kardamakis, *Focul Împărtășaniei. Liturghia și Euharistia în viața Bisericii* și Antonie de Suroj, *Dumnezeiasca Liturghie*) și 2017 (Sava Aghioritul, *Ce este Sfânta Liturghie și cum să o trăim*). Chiar dacă acestea din urmă nu au un caracter extrem de științific, mi-au fost de ajutor datorită caracterului lor duhovnicesc.

La baza lucrării stau câteva sute de titluri de lucrări teologice, istorice și canonice, iar pentru completarea anumitor informații am utilizat și resursele internetului. În numeroase situații, internetul permite o

documentare mult mai rapidă, dispunând de documente scanate, reviste existente doar în unele biblioteci, baze de date și biblioteci digitale bogate.

Metodologia de cercetare

Lucrarea de față are un caracter interdisciplinar, fapt pentru care, în metodologia de cercetare au fost necesare mai multe metode științifice, pentru a ajunge la obiectivele pe care mi le-am propus. Toate disciplinele teologice sunt în interdependență și armonie, de aceea nu se pot trasa granițe bine definite între ramurile teologiei. Abordarea pluridisciplinară are menirea de apăra și de a păstra vie în conștiința tuturor adevărata tradiție liturgică și adevărul revelațional existent în mărturiile biblice, canonice și patristice. În primul rând, menționez ca metodologie de cercetare *lectura paralelă* a lucrărilor de natură istorică, morală și liturgică și realizarea unei sinteze a acestora pe linie morală. În primul capitol am uzitat de *metoda istorico-critică*, fiind vorba de o prezentare a ritualului împărtășirii din zorii creștinismului și până la conturarea rânduiei cunoscute a Sfintei Liturghii. Este explicabilă această metodă, întrucât pentru enunțarea unor teze sau a unor concluzii, este necesară o întoarcere în istorie și o privire retrospectivă. O altă metodă pe care am folosit-o în elaborarea lucrării de față este cea *analitico-sintetică*. Fiind vorba de un subiect care poate fi abordat din diverse perspective, este firesc ca și bibliografia să fie destul de bogată. În sensul acesta, am parcurs lectura unor surse diferite, unele chiar din medii confesionale diferite, evident, cu precizarea exactă a locului de unde a fost preluată ideea. De asemenea, abordând chestiunea evlaviei credincioșilor privind Taina Euharistiei, *metoda comparativă* a avut un rol important, întrucât am putut înțelege cum se raportau de-a lungul vremii creștinii la cea mai mare Taină a Bisericii și cum o privesc astăzi, sau cum se raportează creștinii contemporani din diferite medii la ethosul euharistic. În societatea actuală, evlavia poate fi înțeleasă în sensul ei adevărat sau poate fi denaturată. În sensul acesta, am folosit *metoda observării directe a realității religioase*. Fiind o activitate intelectuală complexă, această metodă angajează reprezentările, gândirea, memoria și atenția voluntară în fiecare clipă. Nu poate fi considerată o metodă întru totul științifică, însă poate surprinde realități utile pentru tema de față. Totodată, *metoda analizei*

documentelor este necesară în cazul oricărei cercetări. Și în ceea ce privește această lucrare, pe lângă studiul canoanelor și a altor documente vechi, a fost necesară trimiterea la anumite documente actuale (statute, regulamente, hotărâri de Sinod). În fine, am folosit *metoda expozitivă a argumentării*, prin care adesea am formulat un raționament, în vederea susținerii unei anumite idei, în legătură cu care există opinii diferite. În sensul acesta, procesualitatea argumentării are în vedere, de regulă, trei etape: afirmarea adevărului tezei, expunerea argumentelor, iar la final stabilirea legăturii dintre argumente și valoarea de adevăr a tezei exprimate.

Lucrarea este structurată în patru capitole, cuprinzând, la rândul lor, mai multe subcapitole, urmate de concluziile finale. Pentru o înțelegere mai sistematică, am ales ca la sfârșitul fiecărui capitol să punctez câteva idei esențiale.

Limitele cercetării

Tema Sfintei Euharistii a devenit astăzi, din perspectivă scripturistică (mai ales pentru Biserica Protestantă și Romano-Catolică), aceea a „ispitirii duhurilor discernământului”, de care vorbea Sfântul Apostol Petru (I Pt. 4, 1), dar și a alegerii între îndemnul Sfântului Apostol Pavel de „a ne face tuturor toate” (I Cor. 9, 22) și acela de „a nu ne potrivi chipului acestui veac” (Rom. 12, 2). Suntem în fața unei lupte aprige între fundamentalismul care închide Biserica în formulările trecutului său și progresismul care o predă fluctuațiilor influențelor profane, teologul zbatându-se între grija ecumenică de astăzi, pe de o parte, și greutatea interpretărilor scripturistice, pe de altă parte, simțindu-se hărțuit de așa-zisul fond pasional al unei probleme unice prin amploarea și profunzimea ei.

Pot exista voci care susțin că în afară de a crea două tabere în ceea ce privește subiectul tezei, nu există element de noutate. Cu toate acestea, am ales să prezint o opinie pertinentă și personală, după analizarea cu atenție practicii Bisericii primare și a scrierilor Sfinților Părinți, precum și a rânduielilor din vremurile actuale. Taina Sfintei Euharistii reprezintă o invitație, o chemare adresată tuturor celor botezați de a participa la trupul

Logosului întrupat, la viața însăși prin fire, prin care toate se fac vii și sunt păstrate în existență, după cum se exprimă Sfântul Chiril al Alexandriei.

De asemenea, o limită care se poate identifica foarte ușor în privința cercetării de față este necunoașterea aprofundată a limbii eline clasice sau moderne și a limbii ruse. Vorbind în cauză de două țări ortodoxe, bibliografia ar fi fost mult mai bogată și studiul mult mai interesant. S-ar fi putut face în cazul cunoașterii acestor limbi comparații și paralele mult mai complexe, întrucât și alte țări ortodoxe sunt afectate de duhul secularizării. În privința bibliografiei străine, a fost nevoie de atenție sporită, întrucât unele surse, deși valoroase din punct de vedere istoric, au fost străine de duhul Bisericii noastre. Un alt minus poate fi dat de lipsa unor grafice și a unor studii de caz concrete, legate de frecvența împărtășirii în funcție de zonă sau de regiune.

Dincolo de limitele care sunt inerente, lucrarea de față are meritul de a pune în lumină Taina Sfintei Euharistii atât din perspectivă liturgică, cât și morală. De fapt, partea morală a studiului de față se poate constitui drept parte aplicativă a ceea ce prezintă în cazul de față teologia liturgică sau dogmatică.

Prezentarea succintă a capitolelor lucrării

Întrucât **primul capitol** (*Sfânta Euharistie, hrană a vieții veșnice. Instituirea de la Cina cea de Taină și conștiința euharistică a primilor creștini*) se pliază mai mult pe ramura istorică a teologiei, nu pot fi aduse numeroase elemente de noutate. Cu toate acestea, am urmărit opiniile mai multor teologi cu privire la evoluția Sfintei Liturghii de-a lungul timpului. Prezentând Sfânta Euharistie drept jertfă unică a Noului Legământ, am înțeles, în mod sistematic, evoluția cultului euharistic în Noul Testament. Este unanim recunoscut că această Taină a fost instituită de către Hristos la Cina cea de Taină, când „a luat pâinea și, binecuvântând, a frânt și a dat ucenicilor săi zicând: «Luați mâncați, acesta este trupul Meu». Și luând paharul și mulțumind le-a dat zicând: «Beți dintru acesta toți, Că acesta este Sângele Meu, al Legii celei noi, care pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor»” (Mt. 26, 26-28). Sfinții Evangheliști Marcu și Luca, precum și

Sfântul Apostol Pavel precizează că Hristos a lăsat porunca expresă de a oficia Dumnezeiasca Liturghie ulterior: „Să faceți aceasta întru pomenirea Mea” (Mc. 14, 22-24; Lc. 22, 19-20, I Cor. 11, 22-25). Euharistia reactualizează jertfa unică a Noului Legământ adusă odată pentru totdeauna de către Marele Arhiereu, Iisus Hristos, Care nu Și-a cruțat viața, ci S-a dat preț de răscumpărare pentru noi (Evr. 8, 6; 9, 24-25; Col. 1, 4). În sensul acesta, sunt justificate cuvintele Sfântului Apostol Pavel: „ori de câte ori mâncați pâinea aceasta și beți paharul acesta, vestiți moartea Domnului, până va veni El” (I Cor. 11, 26). Prin urmare, După pogorârea Sfântului Duh, primii creștini, urmând porunca Mântuitorului, „stăruiau în învățătura apostolilor și în împărtășire, în frângerea pâinii și în rugăciuni” (Fapte 2, 42), adică în slujirea Liturghiei care, dintotdeauna, a fost partea centrală din viața Bisericii, Taina actualizării lucrării de mântuire a Mântuitorului și a unirii depline cu El.

În continuare, am prezentat situația cultului Bisericii după perioada apostolică. Deși inițial cultul divin al creștinilor a avut loc la început în case particulare, la începutul secolului al III-lea apar, însă, în mod limpede, case cu o folosință cultică fixă și permanentă. Cea mai veche dintre acestea a fost descoperită la Dura Europos, pe malul drept al fluviului Eufrat, în urma săpăturilor arheologice desfășurate între anii 1922-1936. Până în jurul anului 200, casele, edificiile creștine care serveau cultului divin, erau numite „oikoi”, „conventicula”, respectiv „loci ecclesiastici”. În jurul anului 200, întâlnim pentru prima oară numele de „ekklesia” și pentru edificiul bisericii. În ceea ce privește rânduiala cultului, deși Noul Testament nu prezintă o descriere amănunțită a Sfintei Liturghii pe care o săvârșeau Sfinții Apostoli și urmașii acestora, în lumina informațiilor patristice și biblice am reconstituit structura ei. Am remarcat faptul că slujba era mult mai simplă, cuprinzând elemente prezente și astăzi în cadrul ei: adunarea în Biserică (cf. I Cor. 11, 18), lecturile biblice nou-testamentare (cf. I Tes. 5, 27; Col. 4, 16; Fapte 20, 7 și 11; I Tim. 4, 13; I Cor. 16, 26), având rolul împărtășirii credincioșilor din cuvântul lui Hristos. Tot în primul capitol am prezentat viziunea Sfinților Părinți în privința Sfintei

Euharistii și a administrării acesteia. Fiind Taina supremă a Bisericii, referiri la Sfânta Euharistie se găsesc în scrierile tuturor părinților Bisericii. Le-am semnalat însă pe cele mai reprezentative cu privire la importanța Sfintei Împărtășanii.

Capitolul al doilea (*Euharistie și ministerium. O viziune ecumenică*) continuă aprofundarea temei Sfintei Euharistii și a evlaviei creștinului prin prezentarea învățaturii despre Dumnezeuiasca Euharistie în învățătura celorlalte Biserici creștine. Totodată, am amintit și contextul secular european, precum și impactul acestuia în viața morală a creștinului. Pe aceeași linie ecumenică, regăsim evidențiate câteva aspecte legate de eclesiologia euharistică, considerată de către unii teologi drept sobornicitate deschisă. Prin urmare, raportul se axează mai mult pe partea sistematică a teologiei, Sfânta Euharistie fiind privită din perspectivă dogmatică și misionară. În centrul cultului creștin, fără îndoială, stă Dumnezeuiasca Euharistie; este firesc, așadar, ca fiecare teolog să își îndrepte atenția asupra ei, într-o formă sau alta. Prin urmare, și lucrările care stau la baza acestui capitol sunt numeroase. Chiar și într-o astfel de situație, orice autor poate aborda această problemă dintr-o anumită perspectivă, lăsându-și amprenta asupra temei în propria sa manieră. Din acest motiv nu se poate emite pretenția de exhaustivitate în acest subiect.

În debutul acestui capitol sunt prezentate diferențele de concepție privitoare la Taina Sfintei Împărtășanii între ortodocși și celelalte confesiuni creștine (catolici și protestanți). Am amintit faptul că din perspectivă morală, roadele Dumnezeieștii Taine sunt evidente pentru toți. Convergențele și delimitările la care am făcut referire sunt de natură dogmatică, doctrinară și administrativă. Între cultul divin apusean și cel răsăritean sau bizantin am observat numeroase asemănări, ambele avându-și izvorul în aceeași rădăcină liturgică a Bisericii primare. Diferențele au apărut însă de-a lungul vremii, când cultul Bisericii Romano-Catolice a cunoscut diferite schimbări în structura sa liturgică, dar și doctrinară. Referitor la concepția protestanților privind Sfânta Taină a Euharistiei, lucrurile sunt diferite față de doctrina ortodoxă și cea catolică. La ei, Împărtășania, ca și Botezul, este numai

un simbol al harului, ideea de jertfă a Euharistiei fiind cu vehemență respinsă. Pâinea și vinul sunt de factură simbolică și nu își schimbă substanța.

În continuare, am subliniat rolul supremei Taine în viața creștinului afectată de fenomenul secularizării. Secularizarea a mutat centrul vieții și al culturii de la Dumnezeu la om, omenirea trecând de la teocentrism la antropocentrism. În zilele noastre, în centrul existenței nu mai este plasat Dumnezeu, ci omul, iar acest tip de societate individualistă în care trăim s-a format prin negarea legăturii dintre Sfânta Treime și om. Totodată, capitolul al doilea cuprinde o parte intitulată *Eclesiologie euharistică sau sobornicitate deschisă?* care analizează cele două concepte propuse de către teologi ortodocși din sec. al XX-lea în contextul dialogului ecumenic. Prin urmare, am urmărit conceptul de „ecliologie euharistică” în expunerea teologilor contemporani Afanasiev, Zizioulas și părintele Dumitru Stăniloae. Rolul acestui concept a fost important în deblocarea dialogului ecumenic, în special între romano-catolici și ortodocși. Cu toate acestea, părintele Stăniloae a demonstrat că termenul optim e acela de „sobornicitate deschisă”, mult mai clar în cadrul dialogului ecumenic și al înțelegerii raportului dintre Euharistie și Biserică. Catolicitatea Bisericii, văzută ca deplinătate a adevărului și, de asemenea, înțeleasă ca și comuniune, „*koinonia* divino-umană de viață și de iubire”, a contribuit mult la clarificarea înțelesului de catolicitate a fiecărei biserici locale. Redescoperirea acestei însușiri esențiale a Bisericii locale în comuniune cu alte biserici ce mărturisesc aceeași credință ajută la schimbarea înțelesului greșit de opoziție între dimensiunea locală și cea universală a Bisericii. Secularizarea din cadrul Bisericii se referă la pierderea adevăratului țel și înțeles al Trupului tainic al lui Hristos. De obicei, secularismul apare în sânul Bisericii atunci când se încearcă o instituționalizare a acesteia, transformarea ei într-o organizație religioasă lipsită de duh.

Ultimele două capitole, *Adevărata evlavie versus evlavia denaturată în privința Sfintei Euharistii și Taina Sfintei Euharistii – centrul vieții spirituale în Ortodoxie* poartă pecetea duhovnicească a teologiei, aplecându-se asupra modului în care credincioșii percep cea mai

însemnată Sfântă Taină. Prin urmare, având profund caracter duhovnicesc, aceste capitole aduc în atenția cititorului exemple, practici concrete și opinii legate de administrarea Tainei Sfintei Euharistii, precum și mărturii scripturistice și patristice menite să dovedească sfințenia acesteia și absoluta necesitate pentru creșterea vieții spirituale.

Vorbind despre „Păguboasa evlavie” și evlavia autentică a Sfintei Euharistii, am evidențiat situațiile neplăcute care prezintă Sfânta Euharistie sub forma unei evlavii străine de duhul ortodox. În comparație, la polul opus, am adus în discuție și evlavia autentică, insistând asupra anumitor aspecte legate în manieră nemijlocită de poporul român. În sensul acesta, icoanele cu tematică euharistică, vechile colinde și literatura pioasă sunt exemple veridice ale modului în care românii evlavioși se raportează la Taina Sfintei Euharistii. Totodată, un aspect însemnat adus adesea în discuție se referă la Deasa sau rara împărțășire. Astfel, un subcapitol din prezenta teză prezintă situația primirii Trupului și Sângelui Domnului, cu precădere, în vremurile prezente, în comparație cu situațiile din trecutul Bisericii. Admițând faptul că evlavia poate fi și denaturată, trebuie păstrat echilibrul moral și învățătura autentică a Bisericii și, astfel, nu avem cum să greșim în privința aceasta.

Totodată, am evidențiat practica liturgică din vremurile noastre, în privința pregătirii și a primirii Dumnezeieștii Euharistii. Trebuie să admitem faptul că în societatea secularizată, creștinii se împărțășesc fără să împlinescă întotdeauna premisele necesare sau, în cel mai bun caz, se pregătesc pentru momentul primirii Trupului și Sângelui lui Hristos cu post și o spovedanie formală. Cu toate acestea, premisele primirii Dumnezeieștii Euharistii sunt necesare și slujitorului, nu doar credinciosului. Tocmai din motivul acesta Biserica a luat unele măsuri: a formulat canoane pentru indicarea modului de participare al creștinului la Dumnezeiasca Împărțășanie, a stabilit rânduiala Sfintei Spovedanii, a impus câteva modificări în structura arhitectonică a locașului de cult și a modului de citire al rugăciunilor și alte aspecte, care se pot încadra în domeniul misiologiei. Urmând ideea enunțată anterior, am amintit în lucrarea de față și de pregătirea permanentă și continuă pentru primirea Sfintei Împărțășanii, care, practic, arată partea practică ce trebuie avută în vedere de

către creștini pentru primirea Trupului și Sângelui Domnului. Vorbim, în sensul acesta, de o lucrare complexă și de durată; de o permanență a vieții noastre duhovnicești. Idealul spre care trebuie să tindem este mișcarea duhovnicească de mulțumire pentru Liturghia la care am participat și ne-am împărtășit și mișcarea duhovnicească de pregătire pentru o nouă Liturghie și pentru o altă împărtășire. Fiecare credincios în parte are datoria să-și stabilească modul de pregătire cel mai potrivit în funcție de starea sa. Totodată, trebuie amintit la capitolul acesta și rolul duhovnicului, ca sfătuitor și părinte.

Sfânta Liturghie poate fi privită, de asemenea, și ca act euharistic și eveniment misionar. Trebuie să subliniem faptul că numeroase chestiuni duhovnicești, legate de spiritualitate, se rezolvă în cheie misionară. În sensul acesta, înțelegem că rolul Bisericii este acela de a-l așeza pe om și lume într-un anumit ritm liturgic, euharistic și, totodată, pascal, în așteptarea transfigurării depline în Împărăția lui Dumnezeu.

Prezentarea cuprinsului lucrării (în extenso)

INTRODUCERE

**I. SFÂNTA ÎMPĂRTĂȘANIE, HRANĂ A VIEȚII VEȘNICE.
INSTITUIREA DE LA CINA CEA DE TAINĂ ȘI CONȘTIINȚA
EUHARISTICĂ A PRIMILOR CREȘTINI**

1.1 Sfânta Euharistie – Jertfa unică a Noului Legământ

1.1.1 Instituirea Sfintei Euharistii

1.1.2 Principalele semnificații ale Sfintei Euharistii

1.2 Euharistia în Biserica primară. Liturgia Bisericii timpurii și „Biserica din casă”

1.2.1 Viața comunității

1.2.2 Agapele în cadrul Bisericii timpurii

1.2.3 Evoluția Sfintei Liturghii

1.3 Euharistia în colecțiile liturgice și literare, în legislația canonică și imperială

și în scrierile aghiografice

1.3.1 Sfânta Euharistie în Didahia celor Doisprezece Apostoli

1.3.2 Corespondența lui Plinius cel Tânăr cu împăratul Traian

1.3.3 Euharistia în opera Sfântului Iustin Martirul și Filosoful

1.3.4 Sfânta Euharistie în lucrarea Traditio Apostolica

1.3.5 Viziunea Sfântului Irineu al Lyonului cu privire la Taina Sfintei Euharistii

1.3.6 Viziunea altor Părinți ai Bisericii cu privire la Taina Euharistică

1.3.7 Sfânta Euharistie în canoanele Bisericii

Concluzii

II. EUHARISTIE ȘI MINISTERIUM. O VIZIUNE ECUMENICĂ

2.1 Sfânta Euharistie în învățătura bisericilor creștine. Convergențe și delimitări

2.1.1 Concepția ortodoxă despre Taina Euharistiei

2.1.2 *Euharistia în concepția Bisericii Romano-Catolice după Conciliul II Vatican.*

O scurtă incursiune

2.1.3 *Euharistia în învățătura de credință Protestantă. Repere generale*

2.2 *Ethosul euharistic în contextul secular european*

2.2.1 *Secularizarea – repere generale*

2.2.2 *Efectul secularizării asupra Tainei Dumnezeieștii Euharistii*

2.2.3 *Euharistia – integrarea oamenilor din societatea secularizată în modul de viață treimic*

2.3 *Eclesiologie euharistică sau sobornicitate deschisă?*

2.3.1 *Eclesiologia în raport cu Dumnezeiasca Euharistie*

2.3.2 *O sigură Euharistie – un singur episcop în fiecare Biserică*

3.3.3 *Eclesiologie universală și eclesiologie euharistică*

în viziunea teologului Nicolae Afanasiev

2.3.4 *Sobornicitate euharistică în viziunea părintelui Dumitru Stăniloae*

Concluzii

III. ADEVĂRATA EVLAVIE VERSUS EVLAVIA DENATURATĂ ÎN PRIVINȚA SFINTEI EUHARISTII

3.1 „Păguboasa evlavie” și evlavia autentică a Sfintei Euharistii

3.1.1 *Forme ale evlaviei denaturate*

3.1.2 *Evlavia euharistică în viziunea autorilor Liturghiilor ortodoxe ale Bisericii*

3.1.3 *Evlavia euharistică în sânul poporului român*

3.2 *Deasă sau rară împărtășire?*

3.2.1 *Necesitatea desei împărtășiri*

3.2.2 *Contestarea desei împărtășiri*

3.3 *Primirea Dumnezeieștii Euharistii:*

nevoie duhovnicească, obicei sau alegere personală?

3.3.1 *Primirea Dumnezeieștii Euharistii din perspectiva vieții pastorale*

3.3.2 *Nevoia duhovnicească a împărtășirii*

3.3.3 *Obiceiul împărtășirii*

3.3.4 *Alegerea personală în privința împărtășirii*

3.4 Pregătirea permanentă și continuă pentru primirea Sfintei Împărtășanii

3.4.1 *Pregătirea dinaintea primirii Sfintei Euharistii*

3.4.2 *Pregătirea continuă pentru primirea Sfintei Euharistii*

Concluzii

**IV. TAINA SFINTEI EUHARISTII,
CENTRUL VIEȚII SPIRITUALE ÎN ORTODOXIE**

4.1 Sfânta Liturghie și darul creștinului de pâine și vin

4.1.1 *Prescura*

4.1.2 *Vinul liturgic*

4.2 Sfânta Liturghie – act euharistic și eveniment misionar

4.2.1 *Sfânta Liturghie – actul euharistic necesar mântuirii*

4.2.2 *Sfânta Liturghie – eveniment misionar pentru societatea actuală*

4.3 Sfânta Euharistie – taina nemuririi în urcușul nostru duhovnicesc

4.4 Taina sfântă a Euharistiei și unirea reală, tainică și personală a Mântuitorului Iisus Hristos cu oamenii

4.4.1 *Prezența lui Hristos în cultul Bisericii*

4.4.2 *Sfânta Liturghie – modul deplin al prezenței lui Hristos ca Persoană, sub chipul pâinii și al vinului*

4.5. Provocări contemporane în privința Tainei Sfintei Euharistii

4.5.1 *Deficiențe în slujirea liturgică și lipsa catehizării în anumite parohii*

4.5.2 *Împărtășirea din mai multe potire*

4.5.3 *Schimbarea linguriței la fiecare persoană*

4.5.4 *Împărtășirea celor „grăbiți” din rezerva euharistică*

4.5.5 *Participarea la așa-numitele Liturghii din bisericile paralele*

4.5.6 *Redobândirea ethosului euharistic*

Concluzii

CONCLUZII GENERALE

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie selectivă

(lucrarea conține în extenso 355 trimiteri bibliografice)

I. Literatură primară

Ediții ale Sfintei Scripturi

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2018.
2. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.

Lucrări patristice

3. CALIST și IGNATIE XANTOPOL, *Metoda sau cele 100 de capete*, „Despre Sfânta Împărțășanie”, în col. *Filocalia*, vol. VIII, trad. Dumitru Stăniloae, București, Edit. Humanitas, 2017.
4. Sfântul CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, PG (Patrologia Graeca editată de Jacques Paul Migne), vol. 73 [trad. rom. Dumitru Stăniloae în PSB, vol. 41, *Scrieri IV*, București, Edit. IBMBOR, 2006].
5. Sfântul CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheze*, trad. rom. Dumitru Fecioru, București, Edit. IBMBOR, 2004.
6. Sfântul IGNATIE TEOFORUL, *Către Smirneni*, 8, în col. PSB, vol. 1 (Scrierile Părinților Apostolici), trad. Dumitru Fecioru, București, Edit. IBMBOR, 1979.
7. Sfântul IOAN CASIAN, *Convorbirea XXIII, XXI*, în Sfântul Ioan Casian, *Convorbiri duhovnicești*, trad. rom. David Popescu, București, Edit. IBMBOR, 2004.
8. Sfântul IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, Ediția a III-a, trad. Dumitru Fecioru, București, Edit. Scripta, 1993.
9. Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, „Cuvânt la Botezul Domnului”, IV, în *Predici la Sărbători Împăratești și Cuvântări de laudă la sfinți*, București, Edit. IBMBOR, 2002.

10. Sfântul IRINEU AL LYONULUI, *Aflarea și respingerea falsei cunoașteri sau Contra ereziilor*, vol. 2, trad. din limba engleză [după ediția Irenaeus, *Against Heresies*, din colecția „The Ante-Nicene Fathers. The Writings of the Fathers down to A.D. 325” (Eds. Rev. Alexander Roberts și James Donaldson), Edinburgh, Vol. 1, p. 640-1175], de Dorin Octavian Picioruș, București, Edit. Teologie pentru azi, 2007.
11. Sfântul ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință*, în col. *Filocalia*, vol. 10, trad. rom. Dumitru Stăniloae, București, Edit. IBMBOR, 1981.
12. Sfântul IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL, *Apologia I*, în col. PSB, vol. 2 (Apologeti de limbă greacă), trad. rom. Olimp Căciulă, Teodor Bodogae, Dumitru Fecioru, București, Edit. IBMBOR, 1980.
13. Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, *Răspunsuri către Talasie*, în col. *Filocalia*, vol. III, trad. Dumitru STĂNILOAE, București, Edit. Humanitas, 2017.
14. Sfântul NICODIM AGHIORITUL ȘI NEOFIT KAVSOKALIVITUL, *Carte folositoare de suflet despre deasa împărtășire cu preacuratele lui Hristos Taine*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2017.
15. Sfântul NICOLAE CABASILA, *Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii*, trad. rom. Ene Braniște, București, Edit. IBMO, 2011.
16. Sfântul VASILE CEL MARE, „Epistola 191”, în Philip SCHAFF, *NPFN*, Second Series, vol. VIII, Oak Harbor, Logos Research Systems, 1997. [Tradus în col. PSB, vol. 12 (Scieri III), trad. Constantin CORNIȚESCU și Teodor BODOGAE, București, Edit. IBMBOR, 1988, p.392-393].
17. IDEM, „Epistola 93”, în *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine. Dosarul unei controverse; Mărturiile Tradiției*, studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. ICĂ jr., Sibiu, Edit. Deisis, 2006.
18. *** *Didahia celor Doisprezece Apostoli*, în vol. Ioan I. ICĂ Jr. *Canonul Ortodoxiei I. Canonul apostolic al primelor secole*, Sibiu, Edit. Deisis/Stavropoleos, 2008.

II. Literatură secundară

Dicționare, enciclopedii, manuale

19. BAILLY, Anatole, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Edit Hachette, 2000.
20. BRANIȘTE, Ene, *Liturgica specială*, București, Edit. IBMBOR, 1980.
21. BRIA, Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, București, Edit. IBMBOR, 1981.
22. BUCHIU, Ștefan; TULCAN, Ioan, *Dicționar de teologie ortodoxă*, București, Edit. Basilica, 2019.
23. BULGAKOV, Macarie, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I- II, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1886-1887.
24. CALABRESE, Gianfranco; GOYRET, Philip, PIAZZA, Orazio Francesco (ed.), *Dizionario di Ecclesiologia*, Roma, Città Nuova, 2010.
25. CHEVALIER, Jean și GHEERBRANT, Alain, *Dicționar de simboluri*, volumul 2, București, Edit. Artemis, 1995.
26. DAVIE, Martin; GRASS, Tim; HOLMES, Stephen R.; MCDOWELL, John; NOBLE Thomas A., *New Dictionary of Theology. Historical and Systematic*, second edition, Inter-Varsity, 2016.
27. GEISLER, Norman, *Encyclopedia of Christian Apologetics*, Michigan, Edit. Baker Academic, 1998.
28. LEMENI, Adrian (coord), IONESCU, Răzvan, MIHALACHE, Sorin și IOJA, Cristinel, *Apologetica ortodoxă*, vol. 1, București, Edit Basilica, 2013.
29. MANTZARIDIS, Georgios, *Morala creștină*, trad. Cornel Coman, București, Edit. Bizantină, 2006.
30. PĂCURARIU, *Mircea Dicționarul teologilor români*, Sibiu, Edit. Andreiana, 2014.
31. REMETE, George, *Dogmatica Ortodoxă*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2016.
32. STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 1-3, București, Edit. IBMBOR, 2003.
33. *** *Canoanele Bisericii Ortodoxe*. Vol. I-III, Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice, Ediție bilingvă, Studiu introductiv,

introduceri, note și traducere Răzvan Perșa, București, Edit. Basilica, 2018.

34. *** *Catehismul Bisericii Catolice. Compendiu*, trad. Mihai Pătrașcu și Surorile Benedictine, Iași, Edit. Presa Bună, 2005.
35. *** *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2010.

Cărți

36. † IRINEU POP-BISTRIȚEANUL, *Chipul lui Hristos în viața morală a creștinului*, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2001.
37. † IRINEU, Arhiepiscop al Alba Iuliei, *Pilonii evlaviei creștine*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2012.
38. AFANASIEV, Nicolae, *Lord's Supper*, trad. Michael J. Lewis, New York, Edit. Crestwood, 1988.
39. IDEM, *L'Église de Saint Esprit*, Paris, Ed. Cerf, 1975.
40. AUDET, Jean Paul, *La Didachè. Instruction des Apôtres*, Paris, s.n., 1958.
41. BATIFFOL, Pierre, *Le Catholicisme de Saint Augustin*, Paris, Edit. Lecoffre, 1920.
42. BENDALY, Cosbi, *Le Témoignage de la communauté eucharistique*, nr. 137, 1987.
43. BIANCHI, Enzo, *Eucaristia e Chiesa*, Magnanp, Qiqajon, 2006.
44. BIELER, Andrea; SCHOTTROFF, Luise (ed), *The Eucharist: Bodies, Bread, and Resurrection*, trad. Linda M. Maloney, Minneapolis, Fortress Press, 2007.
45. BOTEZAN, Florin, *Sfânta Liturghie – cateheza desăvârșită. Studiu asupra caracterului catehetic al Liturghiilor Ortodoxe*, Ediția a doua, revizuită, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2016.
46. BOUYER, Louis, *Teologia e spiritualità della preghiera eucaristica*, Leumann, Edit. Elledici, 1983.
47. BRUNNER, Peter, *Ausder Kraft des Werkes Christi*, München, s.n., 1950.

48. CASIDAY, Augustine, *Tradiție și teologie în scrierile Sfântului Ioan Casian*, trad. din limba engleză de Lucian Filip, Iași, Edit. Doxologia, 2015.
49. CHADWICK, Owen, *The Secularization of the European Mind in the 19th Century*, Cambridge, Edit. CUP, 1990.
50. COLOTELO, Dumitru, *Sfânta Liturghie, izvorul nesecat al desăvârșirii. Considerații privind istoria și semnificația Sfintei Liturghii*, București, Edit. Basilica, 2017.
51. DANIELOU, Jean, *Biserica primară. De la origini până la sfârșitul secolului al treilea*, trad. George Scrima, București, Edit. Herald, 2008.
52. DESEILLE, Placide, *L'Eucharistie et la divination des chretiens selon les Peres de l'Eglise*, Monastere Saint Antoine le Grand, 1995.
53. DIMOCK, Giles, *The Eucharist: Sacrament and Sacrifice*, United States of America, Knights of Columbus Supreme Council, 2009.
54. DIONYSIOU, Joseph de, *L'Ancien Charalampos*, Lausanne, Éditions l'Age d'Homme, 2012, partea a II-a, cap. 2: „Sur la divine Eucharistie”.
55. FELMY, Karl Christian, *De la Cina cea de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe. Un comentariu istoric*, trad. Ioan I. Ică, Sibiu, Edit. Deisis, 2008.
56. FRYKENBERG, Robert Eric, *Christianity in India: From Beginnings to the Present*, Londra, Oxford University Press, 2010.
57. GRILLO, Andrea, *La forma rituale della fede cristiana. Teologia della liturgia e dei sacramenti agli inizi del XXI secolo*, Trapani, Il Pozzo di Giacobbe, 2011.
58. HENGEL, Martin, *Property and Riches in the Early Church*, Philadelphia, Fortress Press, 1974.
59. HIMCINSCHI, Mihai, *Biserica în societate. Aspecte misionare ale Bisericii în societatea actuală*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2006.
60. ICĂ, Ioan I. jr, „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, în *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine. Dosarul unei controversă; Mărturiile Tradiției*, Sibiu, Edit. Deisis, 2006.

61. ILOAIE, Ștefan, *Relativizarea valorilor morale. Tendințele eticii postmoderne și morală creștină*, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2009.
62. ISPAS, Gheorghe, *Euharistia – Taina unității Bisericii. Aspecte teologice și practice*, București, Edit. Basilica, 2008.
63. JEREMIAS, Joachim, *Die Abendmahlsworte Jesu*, Göttingen, Edit. Vandenhoeck&Ruprecht, 1967.
64. JUNGSMANN, Josef Andreas, *Missarum sollemnia*, ediția a V-a, vol. I, Wien-Freiburg-Basel, s.n., 1962.
65. KANIAZEFF, Alexis, *Cours de Droit canon*, II-ème partie, Paris, s.n., 1988.
66. KARABINOV, Ivan, *Evharistic eskaia molitva (anafora). Opît istoriko liturgic eskago analiza*, Sankt Petersburg, s.n., 1908.
67. KOMONCHAK, Joseph A., *Foundations in ecclesiology*, Supplementary issue of the Lonergan Workshop Journal, Boston College, 1995.
68. KRETZSCHMAR, Georg, *Die Geschichte des Taufgottesdienstes in der alten Kirche*, Kassel, Stauda, 1970.
69. KUNZLER, Michael, *La liturgia della Chiessa*, Millano, Jaca Book Publishing House, 1999.
70. LIETZMANN, Hans, *Messe und Herrenmahl. Eine Studie zur Geschichte der Liturgie*, Berlin, Edit. de Gruyter, s.a.
71. LIGIER, Louis, *La Confirmation. Sens et structure œcuménique hier et aujourd'hui*, Paris, Edit. Beauchesne, 1973.
72. LOUTH, Andrew, *Théologie des énergies divines. Des origines à saint Jean Damascène*, Paris, Les Éditions du Cerf, 2011.
73. MCPARTLAN, Paul, *Sacrament of Salvation. An Introduction to Eucharistic Ecclesiology*, Edinburgh, T&T Clark, 1995.
74. IDEM, *The Eucharist makes the Church. Henri de Lubac and John Zizioulas in Dialogue*, Edinburgh, T&T Clark, 1993.
75. MEYENDORFF, John, *Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problems: Collected Studies*, Londra, Variorum Reprints, 1974.

76. MOLDOVAN, Ilie, *În Hristos și în Biserică. Iubirea euharistică generatoare de viață și destin românesc. Teologia iubirii III*, Ediția a II-a, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2018.
77. POP, Ioan, *Sfânta Liturghie în viața creștinilor*, Sibiu, Edit. Ecclesiast, 2012.
78. POPESCU, Dumitru, *Iisus Hristos Pantocrator*, București, Edit. IBMBOR, 2005.
79. POPOVICIU, Nicolae I., *Epicleza Euharistică*, București, Editura Nemira, 2003.
80. PORRECA, Agostino, *L' eucaristia «cuore» della Chiesa - Per un modello eucaristico di Chiesa a partire dal Concilio Vaticano II*, Aloisiana, Il Pozzo di Giacobbe.
81. RATZINGER, Joseph, *Chiesa, ecumenismo e politica*, Cinisello Balsamo, Paoline, 1987.
82. REMETE, George, *Ființa și credința*, vol. 2, „Persoana”, București, Edit. Paideia, 2015.
83. IDEM, *Leacuri contra evlaviei*, București, Edit. Paideia, 2018.
84. RUSH, Ormond, *Still interpreting Vatican II. Some Hermeneutical Principles*, New York-Mahawah, Paulist Press, 2004.
85. SCHMEMANN, Alexander, *Liturghie și viață. Desăvârșire creștină prin intermediul experienței liturgice*, București, Edit. Basilica, 2014.
86. SOHM, Rudolph, , *Kirchenrecht. Erster Band: Die geschichtlichen Grundlagen*, München und Leipzig, Verlag von Duncker&Humblot, 1923.
87. SOKOLOWSKI, Robert, *Christian Faith & Human understanding. Studies on Eucharist, Trinity and the Human Person*, Washington DC, The Catholic University of American Press, 2006.
88. SPITERIS, Yannis, *Ecclesiologia ortodossa. Temi a confront tra Oriente e Occidente*, Bologna, EDB, 2003.
89. STĂNILOAE, Dumitru, *Iisus Hristos lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, București, Edit. Anastasia, 1993.
90. IDEM, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia Ortodoxă*, București, Edit. IBMBOR, 2004.

91. STREZA, Ciprian Ioan, *Anaforaua euharistică a Sfântului Vasile cel Mare. Istorie, text, analiză comparată, comentariu teologic*, Sibiu, Edit. Andreiana, 2009.
92. TAFT, Robert, *Beyond East and West. Problems in Liturgical Understanding*, Second revised and enlarged edition, Roma, Edit. Orientalia Christiana, 1997.
93. TOMA DE AQUINO, *Summa Theologica*, trad. rom. Alexander Baumgarten (coord.), Cristian Bejan, Andrei Bereschi, Gabriel Chindea, Marcela Ciortea, Emanuel Grosu, Laura Maftעי, Mihai Maga, Adrian Muraru, Laura-Maria Popoviciu, Vasile Rus, Delia Savinescu, Wilhelm Tauwinkl, Iași, Edit. Polirom, 2009.
94. TOMA, Cornel, *Eclesiologia euharistică în teologia ortodoxă contemporană*, teză de doctorat, nepublicată, susținută în data de 5 iunie 2001, în cadrul specializării Teologie fundamentală și dogmatică, sub coordonarea părintelui profesor Ioan Ică.
95. VANCA, Dumitru, *Icoană și cateheză*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2005.
96. VLACHOS, Hierotheos (Ierótheos, Mitropolitul Nafpaktosului), *Dogmatica empirică după învățăturile prin viu grai ale Părintelui Ioannis Romanidis*, vol. II, trad. rom. Tatiana Petrache, Iași, Edit. Doxologia, 2017.
97. WARE, Timothy, *The Orthodox Church*, Londra, Edit. Penguin Books, 1964.
98. WILLAIME, Jean-Paul, *Sociologia religiilor*, trad. rom. Felicia Dumas, Iași, Edit. Institutul European, 2001.
99. YANNARAS, Christos, *Libertatea moralei*, trad. Mihai Cantuniari, București, Edit. Anastasia, 2004.
100. ZIZIOULAS, Ioannis, *Euharistie, Episcop, Biserică. Unitatea Bisericii în Dumnezeuiasca Euharistie și Episcop, în primele trei secole creștine*, trad. rom. Ioan Valentin și Geanina Chiriac, București, Edit. Basilica, 2009.
101. *** *Liturghier*, București, Edit. IBMO, 2012.

Studii și articole

102. † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Liturgie euharistică și Filantropie socială”, în vol. *Știința mântuirii*, București, Edit. Basilica, 2014, p.99-110.
103. † IRINEU, Arhiepiscop al Alba Iuliei, „Sfânta Euharistie, izvor de putere sfințitoare și de iubire jertfelnică pentru Dumnezeu”, în *Eucharist and Martyrdom. From the ancient catacombs to the communist prisons*, vol. I, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2014, p.7-22.
104. AFANASIEV, Nicolae, „The Church which Presides in Love”, în vol. John MEYENDORFF, *The Primacy of Peter: Essays in Ecclesiology and the Early Church*, New York, Crestwood, St. Vladimir's Seminary Press, 1992, p.91-143.
105. IDEM, „Una Sancta”, în Michael Plekton (ed.), *Tradition Alive*, New York, Rowman&Littlefield Publishers, 2003, p.3-30.
106. ARSENIIEV, Nicolae, „Sens de l'Eucharistie selon l'Église Orthodoxe”, în *Revue Apologétique*, nr. LXIV, 1937, p.702-716.
107. BEL, Valer, „Unitatea și catolicitatea (sobornicitatea) Bisericii la neamuri, ca dar și misiune”, în vol. *Ethos și Etnos. Aspecte teologice și sociale ale mărturiei creștine* (Coord. Ștefan ILOAIE), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p.22-46.
108. BIRMELÉ, André, „La sacramentalité de l'Église et la tradition luthérienne”, în *Irénikon*, nr. 4, 1986, p.482-507.
109. BOURGINE, Martin, „Vers une seule communauté eucharistique”, în *Irénikon*, nr. 3-4, 1999, p.305-334.
110. BRANIȘTE, Ene, „Deosebiri confesionale cu privire la Sfintele Taine”, în *Ortodoxia*, nr. 4, 1959, p.499-518.
111. CATTANEO, Enrico, „La Traditio Liturgica nella Chiesa: uno strumento vivo”, în *Rivista Liturgica*, 95, 2008, p.19-34.
112. CIOBOTEA, Dan-Ilie, „Le rôle de la Liturgie dans la formation théologique orthodoxe”, în *Contacts*, XXXVIII-e année, Paris, nr. 135, 1986, p.198-223.
113. CLÉMENT, Olivier, „Preschimbarea lumii în Euharistie”, în vol. *Spovedania și Spovedania și Euharistia – izvoare ale vieții veșnice*,

- vol. II (*Sfânta Euharistie – arvuna vieții veșnice*), București, Edit. Basilica, 2014 (publicat în original ca „«Eucharistier» l’univers”, în *Contacts – Revue française de l’Orthodoxie*, anul LXI, nr 228, 2009, p.439-444), p. 219-223.
114. DRISCOLL, Jeremy, „Eucharist: source and summit of the Church’s communion”, în *Ecclesia Orans*, 21, 2004, p.203-225.
115. FLOROVSKY, Georges, „The Elements of Liturgy”, în vol. *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement* (Editor Constantin G. Patelas), Geneva, World Council of Churches, 1978, p.172-182.
116. FREEMAN, Laurence, „The Eucharist – Medicine of Immortality”, în *The Furrow*, vol. 62, nr. 10, octombrie 2011, p.552-555.
117. GARLAND, Daniel M. Jr., „Panis Vitae: A Thomistic Classification of the Eucharist as Necessary for Salvation”, în *Angelicum*, vol. 93, nr. 1, 2016, p.93-108.
118. GROLIMUND, Vasilios, „Die Entwicklung der Theologie der Eucharistie in Byzanz von 1054-1453”, în *The Eucharist in Theology and Philosophy: Issues of Doctrinal History in East and West from the Patristic Age to the Reformation* (Coord: István Perczel, Réka Forrai and György Geréby), Louvain, University Press, 2005, p.157-198.
119. HEINTZ, Michael, „An Encounter with the Word made Flesh: Louis Bouyer on Eucharistic Communion”, în *Gregorianum*, vol. 95, nr. 4, 2014, p.677-698.
120. HILLARD, Allan „Eucharist – The Vital Life-Source”, în *The Furrow*, vol. 63, nr. 2, februarie 2012, p. 91-95.
121. HIMCINSCHI, Mihai, „Secularizarea – o problemă contemporană”, în *Revista Teologică*, nr. 2, 2011, p.121-132.
122. JURCAN, Emil, „Hrana sacră: o privire comparativă între Euharistie și alte mâncăruri sacre din diferite religii”, în *Eucharist and Martyrdom. From the ancient catacombs to the communist prisons*, vol. I, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2014, p.191-211.
123. KIRKPATRICK, Robin, „Massacre, Miserere and Martyrdom”, în *Vertical Readings in Dante’s Comedy* (Eds. George Corbett, Heather Webb), vol. 1, Open Book Publishers, 2015, p.97-117.

124. LANGENMAYER, Johann „Die Weisen der Gegenwart Christi în liturgischen Geschehen”, în *Martirza, Diakonia*, Mainz, s.n.,1968, p. 286-307.
125. LOUTH, Andrew, „The Eucharist and Hesychasm, with Special Reference to Theophanes III, Metropolitan of Nicaea”, în *The Eucharist in Theology and Philosophy: Issues of Doctrinal History in East and West from the Patristic Age to the Reformation*, (Coord: István Perczel, Réka Forrai and György Geréby), Louvain, University Press, 2005, p.199-205.
126. MARTZELOS, George, „The Unity of Biblica land Dogmatic Theology”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, nr. 3-4, 1997, p. 315-320.
127. MCGOWAN, Andrew, „Rethinking Eucharistic Origins”, în *Pacifica*, nr. 23, 2010, p.173-191.
128. MOLDOVAN, Sebastian, „Sensuri morale ale hranei euharistice după o lectură la Sfântul Maxim Mărturisorul”, în *Revista Teologică*, serie nouă, an XII (84), nr. 1, ianuarie-martie 2002, p. 20-35.
129. PRÉTOT, Patrick, „Liturgie et ecclésiologie à une époque d'individualisation”, în *La Maison-Dieu*, 260, 2009, p.183-210.
130. POPESCU, Dumitru, „Transfigurare și secularizare. Misiunea Bisericii într-o lume secularizată”, în *Studii Teologice*, anul XLVI, nr. 1-3,1994, p.35-42.
131. REMONDI, Giovanni, *Ut unum sint, L'Eucaristia sacramento di unità*, în „Rivista Liturgica”, nr. 88, 2001, p.381-392.
132. SAUCA, Ioan, „Eschatologie et société aujourd'hui: questions et perspectives – une approche orthodoxe”, în *Irenikon*, Tome LXXIII, Belgique, Monastère de Chevetogne, 2000, p.359-373.
133. SCHMEMANN, Alexander, „Teologie și Euharistie” în vol. *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, trad. rom. și note Ioan Carp, Vol. 5, Nr. 4, 1961, p. 10-23.
134. STĂNILOAE, Dumitru, „Dumnezeiasca Euharistie în cele trei confesiuni”, în vol. *Spovedania și Euharistia – izvoare ale vieții veșnice*, vol. II (*Sfânta Euharistie – arvuna vieții veșnice*), București, Edit. Basilica, 2014, p.111-172 (publicat în original în *Ortodoxia*, anul V, nr. 1, 1953, p.46-115).

135. IDEM, „Jertfa și spiritualitatea noastră prin împărtășirea de ea în Sfânta Liturghie”, în *Ortodoxia*, nr. 1, 1983, p.101-112.
136. IDEM, „Sobornicitate deschisă”, în *Ortodoxia*, anul XXIII, nr. 2, 1971, p.165-180.
137. IDEM, „Teologia Euharistiei”, în *Ortodoxia*, anul XXI, nr. 3, 1969, p.343-363.
138. THEOBALD, Cristoph, „Le opizioni teologiche del Concilio Vaticano II: alla ricera di un principio interno di interpretazione”, în *Concilium*, 4, 2005, p.112-138.
139. TILLARD, Jean Marie, „Penitence el Eucharistie”, în *La Maison Dieu*, nr. 90, 1967, p. 103-131.
140. TOMA, Cornel, „Ecleziologia euharistică. Contribuții teologice, deficiențe și receptarea ei în gândirea teologică ortodoxă contemporană”, în vol. *Constituția sacramentală a Bisericii. 30 de ani de la lansarea documentului „Botez, Euharistie, Minister” la Lima (1982-2012)*, Iași, Edit. Vasiliana, 2014, p. 325-356.
141. VANCA, Dumitru A., „Rezerva euharistică”, în *Altarul Reîntregirii*, anul XIX, nr. 1, 2014, p.9-30.

III. Surse web

142. ALFEEV, Ilarion, *Potirul euharistic la Liturghiile slujite în sobor*, articol disponibil la <https://www.teologie.net/data/pdf/alfeev-potir-euharistic.pdf>, trad. Ierom. Petru Pruteanu.
143. PARFENI, Mihai, *Secularizarea într-o cultură a dialogului (pluri)religios*, disponibil online la <http://europolitics.ro/bloguri/secularizarea-intr-o-cultura-a-dialogului-plurireligios/> (accesat la 21.07.2017).
144. SAUCA, Ioan, *Vocația ecumenică a Ortodoxiei*, disponibil online la https://www.academia.edu/12857311/Ioan_Sauca_vocatia_ecumenica_a_ortodoxiei, (accesat 30.08.2017).
145. *** Τα κουταλάκια και η λαβίδα, trad. Elisei Roncea, istorisire disponibilă la <https://doxologia.ro/taine-ierurgii-slujbele-bisericii/e-nevoie-de-mai-multe-lingurite-pentru-sfanta-impartasanie> (accesat la 04.09.2019).